

УДК 336.741. «71»

ЯСИШЕНА В.В.

ЕВОЛЮЦІЯ ГРОШЕЙ ТА ЇХ СУТНІСТЬ

У статті розглянуто історію виникнення і еволюційний розвиток грошей. Досліджені питання зміни форм грошей, які були обумовлені вимогами суспільного розвитку. Розглянуто сутність грошей та їх функції.

The research deals with the historical requirement and evolution of money. The problems of changing forms of money which were caused by the social development have been investigated in this research. The essence of money and its function are also analyzed.

Ключові слова: гроші, товарні гроші, монети, банкноти, кредитні гроші, депозитні гроші, функції грошей.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Неодмінним атрибутом будь-якого суспільства, який характеризує певну стадію його розвитку є гроші. У житті всього суспільства гроші - одне з найдавніших, незбагненних явищ, які відігравали і відіграють важливу роль у його соціально-економічному розвитку. Гроші та проблеми, які пов'язані з їх використанням, цікавили і цікавлять філософів, істориків, психологів і економістів. І досі проблеми визначення функцій і сутності грошей залишаються актуальними.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням походження і природи грошей, грошового обігу і кредиту, а також їх функцій приділяли особливу увагу такі всесвітньо відомі вчені, як А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Дж. Кейнс, Т. Крамп, І. Фішер, М. Фрідман, Л. Харріс та інші. Значний внесок у розвиток функціонування грошей в умовах ринкового розвитку економіки України зробили вітчизняні економісти: А. Гальчинський, В. Лагутін, М. Савлук та інші.

Метою статті є дослідження історичного розвитку виникнення і становлення різних форм грошей, а також визначення їх сутності. Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- визначити основні етапи розвитку форм грошей;
- виділити основні функції грошей, які розкривають їх сутність.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних результатів. Обсяг артефактів, що свідчить про появу грошей, постійно збільшується з розвитком науки і новими археологічними відкриттями. Поява грошей - це природний результат людського співіснування. Виникненню грошей передував процес товарного обміну між людьми, що був досить незручним через те, що потрібно було докласти багато зусиль для того, щоб знайти потрібний товар і обміняти його на інший. Повноцінні (натуральні) гроші виникли на ранніх стадіях розвитку цивілізацій в умовах розвинутих товарних відносин (торгівля предметами першої необхідності), що було характерним для Єгипту, Шумерії, Китаю в III тисячолітті до н.е. Роль грошей виконували різні товари (шкіра, хутро, худоба, пшениця, рис, овес, риба, сіль, тканина, намисто, тютюн, мушлі, оливкова олія, какао-боби, пресовані плитки чаю, камені, раби тощо), тобто за основу вибирали один з товарів, яким здійснювали обмін на будь-який інший товар.

Згодом виокремлювався найбільш ходовий товар для певного регіону, який обмінювався на всі інші товари тобто цей товар ставав загальним еквівалентом. Але використання товарних грошей мало ряд недоліків – це неоднорідність, незручність у використанні, нездатність довго зберігати свою вартість, нездатність швидко обертатись на ринку та інші недоліки.

Пізніше в ролі грошей почали використовувати прикраси та дорогоцінні вироби, які теж були не дуже зручними для товарного обміну. З плином часу місце товарних грошей замінили металеві гроші, які спочатку використовувались як зливки із золота, срібла, міді, олова, цинку. Хоча металеві зливки були більш зручними у використанні, ніж товар і прикраси, але потребували постійного зважування, визначення проби та ділення на частини. Тому логічним став перехід до такої форми грошей, як металеві монети.

Перші монети з'явилися в Китаї та в країнах Близького Сходу в VIII-VII ст. до н.е. Це були здебільшого мідні монети [1, с. 59]. Форма монет була різноманітною. У Мексиці це були зливки міді у вигляді літери «Т»; в Індокитаї грошима були товсті мідні прути; в Північній Америці – свинцеві кульки; в Африці залізячки,

схожі на підкову. В Ольвії використовувалися гроші з бронзи у формі дельфінів і наконечників стріл [2, с. 9].

Згодом монети почали виготовляти переважно круглої форми, а їх карбування перейшло до повноважень держави (контроль їх в обігу, форму, таврування, вміст металу, що відповідав номінальній вартості монет). Держава також боролася з піддробкою грошей, узаконювала метали, з яких виготовляли гроші (як правило, були золото і срібло).

Повноцінні металеві монети використовувались протягом тривалого часу, але було помічено, що в процесі обороту монети стираються і втрачають свою вагу, але при цьому не змінюють своєї вартості. Це призвело до виникнення білонних чи розмінних монет, номінальна вартість яких явно перевищувала їх вагову вартість. Розмінна монета спочатку карбувалась із золота та срібла, а згодом з міді, бронзи, нікелю. Білонну монету використовують в усьому світі до цього часу.

До недоліків металевих грошей можна віднести значні витрати праці на їх виготовлення, утримання та переміщення. Можна стверджувати, що неповноцінні монети вимостили шлях для паперових грошей, які виникли в процесі розширення масштабів товарного обміну та ринкових відносин і стали продуктом історичного розвитку грошей.

Вважається, що вперше паперові гроші з'явилися у Китаї ще у VIII ст.. н.е. У Європі це сталося значно пізніше. У Франції їх емісія розпочалася 1783 р. Наприкінці XVIII ст. банкнотний обіг мав місце в Англії. Право емісії паперових грошей було надано Віденському банку ще 1762 р. Попервах їх випуск мав епізодичний характер, але з 1771 р. здійснювався на регулярних засадах. Емісія паперових грошей у Північній Америці розпочалася наприкінці XVII ст. В Росії паперові асигнації з'явилися 1769 р., в період царювання Катерини II. [1, с. 62].

Паперові гроші в обіг запроваджувала держава, спираючись на свій авторитет, що було цілком природним для спрощення і прискорення грошового обороту й надаючи йому більшої гнучкості та економічності. Одночасно паперові гроші могли розмінюватися на золото і срібло, вони мали різну купівельну спроможність і були обов'язкові до приймання.

Згодом припинився обмін паперових грошей на золото і цим завершився перехідний етап товарних грошей до нетоварних (неповноцінних) грошей. Відбулася демонетизація золота і срібла, які перетворилися на звичайний товар. Паперові гроші виступили в грошовому обороті як замітники золотих і срібних монет та не мали власної вартості. Держава почала відігравати основну роль у визначенні форми, зовнішньої атрибутики грошей, обсягу випускнення їх в обіг через центральний банк.

Сучасні паперові гроші належать до кредитних грошей, тому що розвиваються на кредитній основі. Кредитні гроші є неповноцінними знаками вартості, які виникли і функціонують в обігу на основі кредитних відносин. Вони є борговими зобов'язаннями певних суб'єктів ринкової економіки. До кредитних грошей відносять: вексель, банкноту, чек, депозитні та електронні гроші.

Історія свідчить, що у своєму розвитку гроші у все більшій мірі виконують роль кредиту, коли замість готівки використовують різні форми майже грошей – паперів, що замінюють гроші.

Перші векселі виникли в середині XII ст. в Італії. Вони представляли собою звичайну боргову розписку, а згодом перетворились на універсальний платіжний, розрахунковий і кредитний документ.

Вексель - це письмове боргове зобов'язання, яке дає його власнику незаперечне право вимагати від боржника вказану в ньому суму платежу після закінчення встановленого строку [3, с.14].

Пізніше банки на основі кредитних операцій почали випускати банкноти, які використовувались як зобов'язання банку повернути золото за першою вимогою купців.

Банкнота - це простий вексель емісійного банку, безстрокове зобов'язання, не пов'язане з конкретною торговельною операцією [3, с.14]. На відміну від векселя банкнота має суспільну гарантію, є безстроковим зобов'язанням, не пов'язана з конкретною торговою операцією, випускається в будь-яких купюрах. Сучасні банкноти (грошові білети) перетворились у неповноцінні паперові гроші.

Поширення практики безготівкових розрахунків між покупцями і продавцями через банківську систему призвело до появи чеків, як форми платежу. Чеки являють собою цінний папір, нічим не обумовленим розпорядженням власника органу банку здійснити платіж, зазначеної в ньому суми особі, яка пред'явила чек до оплати. Банки використовують чеки у двох формах: для отримання готівки в банку, а також для безготівкових розрахунків. Розрахунки чеками створюють певні перешкоди для вільного обороту грошей, тому закономірним було виникнення депозитних грошей.

Депозитні гроші є неповноцінними знаками вартості, які не мають речового вираження та існують як певні суми на банківських рахунках і використовуються для платежів у безготівковій формі.

Різновидом депозитних грошей є електронні гроші, які існують у пам'яті комп'ютерів і здійснюють свій рух автоматично за безпосереднім розпорядженням власників поточних рахунків. Електронні гроші представляють собою інформацію в електронній формі, яка зберігається на персональному комп'ютері, або на мікропроцесорній картці. Цю інформацію передають за допомогою телекомунікаційних ліній в мережу банкоматів, з яких власники електронних карток отримують гроші в режимі on line, що значно прискорює грошовий обіг.

Зміна суспільних відносин та нові вимоги ринку до грошей вимагають постійної трансформації їх форми, яка повинна відповідати потребам суспільства. Гроші змінювали свої форми від повноцінних до неповноцінних грошей і сьогодні стан грошей не є їх завершальною стадією. Дослідження історії зміни форм грошей дозволяє виявити закономірності їх подальшого розвитку, причини та наслідки існування різноманіття форм розрахунків, функціонування їх в ринковій економіці, визначити ефективність їх використання і свідомо управляти ними.

Не дивлячись на те, що проблеми визначення сутності грошей досліджуються економістами близько 300 років, до цього часу вона залишається дискусійною і поки ще далекою від розв'язання, тому її, в деякій мірі можна розкрити через функції. Питання функцій грошей розкрито досить повно, хоча окремі дослідники акцентують увагу лише на основних.

Класичним визначенням функцій грошей вважається вчення К. Маркса, відповідно до якого виділяють п'ять функцій, а саме: міри вартості, засобу обігу, нагромадження, засобу платежу і функції всесвітніх грошей [4, с. 98-145].

Близькі до цього визначення функцій, що наводить англійський вчений Т. Крамп: засіб платежу, міра вартості, одиниця виміру, засіб обігу та засіб нагромадження багатства.

Економісти К.Р. Макконнелл та С.Л. Брю визначають, що гроші виконують функції засобу обігу, міри вартості й засобу збереження, значно звужуючи сфери їх вияву [5, с. 264-265].

Харріс Л. виділяє функції засобу обігу, одиниці рахунку та засобу збереження вартості, що також обмежує глибину дослідження, оскільки не враховує основного – функції платежу [6, с.82].

З плином часу змінюються форми грошей, економічне і соціальне становище в світі, що впливає на функції грошей. Сучасні гроші виконують такі основні функції: засіб визначення ціни; засіб обігу; засіб платежу; засіб збереження і нагромадження цінності; засіб інформаційного обміну з оцінки і прогнозу об'єктів, явищ, процесів соціально-економічного характеру.

Функція грошей як засобу визначення ціни здійснюється через цінове вираження відносної вартості товарів, тобто за допомогою грошей встановлюються ціни на товари. Потрібно підкреслити, що вартість товару виражена через ціну в грошових одиницях є відотною. Ціна товару не завжди збігається з реальними затратами вкладеними в цей товар, а переважно формується під впливом попиту і пропозиції, реклами, економічного і соціального стану в країні, податкового навантаження та інших чинників.

Функція засобу обігу розкривається через купівлю, продаж товарів і послуг. Ця функція реалізує рух відносних вартостей товарів, тобто їх фактичний обмін.

Засіб збереження і нагромадження цінності розкриває здатність грошей виступати як засіб збереження цінності. Гроші є найпоширенішою формою багатства, тому що мають властивість легко перетворюватися на інші форми активів. Реалізовувати себе в ролі засобу нагромадження гроші можуть лише за

умови, коли вони є стійкими і стабільними. У період стрімкого росту інфляції знецінені гроші перестають виконувати функцію засобу збереження і нагромадження цінності.

Функції засобу обігу і засобу платежу взаємопов'язані і взаємодоповнюються. Гроші як засіб платежу передаються від одного суб'єкта відносин до іншого, та обслуговують найбільшу частину всього економічного обороту. Сфера функціонування грошей, як засобу платежу дуже широка і охоплює всі сторони суспільного життя. За допомогою цієї функції здійснюється виплата грошей за набуття можливості володіти обраними благами.

У своїх роботах професор Євтух О.Т. виокремлює інформаційну функцію грошей, стверджуючи, що гроші – це, насамперед, інформаційний інструмент, а банківська система є основною ланкою фінансової системи в країні та потужною інформаційною системою. Виникнення і поширення електронних грошей дає можливість усвідомити інформаційну сутність грошей. За допомогою інформаційної функції грошей відбувається оцінка стану економіки країни в цілому та окремих господарств, здійснюється прогноз економічного і соціального розвитку держави, планується робота підприємств в перспективі [7, с.6]. Тому виокремлення функції грошей, за допомогою якої здійснюється інформаційний обмін, має велике значення для поняття суті сучасних грошей.

Сутність, як філософська категорія, означає сукупність глибинних зв'язків, відношень і внутрішніх законів, які обумовлюють появу, функціонування та розвиток грошової системи. Очевидно, що в основі грошей лежать закони людського суспільства, в якому гроші виступають атрибутом – невід'ємною властивістю економічної системи. Без грошей економіка втрачає свій сенс, тому правильним є вираз про те, що гроші є кровоносною системою економіки.

Сутність грошей, певною мірою, розкривається через явище, як конкретна властивість, що виражає зовнішні ознаки реальної дійсності, яка виражається через форму вияву грошей, зокрема їх функцій.

Висновки. Таким чином, гроші – це історично змінний винахід людства, важливий чинник ринкового середовища, без якого немислиме сучасне суспільство.

За допомогою грошей здійснюється вираження вартості товарів, обмін товарів, внутрішні і міжнародні платежі, збереження і нагромадження цінності та інформаційний обмін з оцінки і прогнозу об'єктів, явищ, процесів соціально-економічного характеру.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гальчинський А. Теорія грошей: Навч. посібник. – К.: Основи, 1998. – 415 с.
2. Скоромович І.Г., Реверчук С.К., Малик Я.Й. та ін. Історія грошей і банківництва: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. С. К. Реверчука. – К.: Атака, 2004.- 340 с.
3. Семко Т.В. Руденко М.В. Гроші та кредит у схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 158 с.
4. Маркс К. Капітал: критика політичної економії: Т.1., кн. 1: процес виробництва капіталу. – К.: Політвидав України, 1952. – 790 с.
5. Макконнелл К.Л., Брю С.Л. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. Т.1.- М.: Изд-во АП «Ташполиграфкомбинат», 1997. – 399 с.
6. Харрис Л. Денежная теория: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 750 с.
7. Євтух О.Т. Інформаційна сутність грошей через призму сучасних фінансів // Фінанси України – 2003.- № 7.- С. 3-8.
8. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів/ За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2007. – 832 с.
9. Гроші та кредит: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пудовкіна та ін.; За заг. ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.
10. Івасів Б.С. Гроші та кредит: Підручник. – Вид. 3-тє, змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, К.: Кондор, 2008. – 528 с.